

Halil bin Ahmed ve Garîbu'l-Kur'ân

Prof. Dr. Nurettin Turgay*

Atf /©- Turgay, N. (2013). Halil bin Ahmed ve Garîbu'l-Kur'ân, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2), 55-79.

Özet- Tüm insanlara hidayet yolunu göstermek, onların dünya ve ahirette huzur ve saadete kavuşmalarını sağlamak için gönderilen Kur'ân, Arap toplumunda yaşayan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) sünnetullah gereği Arapça olarak gönderildi. Kur'ân'ı gerektiği gibi anlamının yolu, Arap dilini kavramaktan geçer. Bu nedenle ilk tefsir çalışmalarının, dil ağırlıklı olduğuna şahit olmaktadır. Sahabe ve tabiun döneminde yapılan tefsir çalışmaları, daha çok sözlü olarak yapıldı. Ondan sonra gelen nesil, tefsir alanında ilk yazılı eserleri verirken, dil alanına ağırlık verdi. Halil b. Ahmed (ö. 175/791), bu dönemin önemli simalarındandır. O, çok yönlü çalışan, talebe yetiştiren ve eser bırakan bir âlimdir. Onun "Kitâbu'l-Ayn" adlı eseri, bir sözlük olmasına rağmen, "Garîbu'l-Kur'ân" konusu ile ilgili pek çok örneği de içermektedir. Bu eserde, yer verilen Kur'ân kelimelerinin izahı, tefsir alanını yakından ilgilendirmektedir. Onun, bu kelimeleri izah ederken, Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687) konu ile ilgili açıklamalarından yararlandığı kanaatine varılmaktadır. Bu konuda yapılan bir çalışmanın, tefsir çalışmaları bakımından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar sözcükler- Kur'ân, tefsir, Halil b. Ahmed, dil, garibu'l-Kur'ân



Giriş

Arap dili, Kur'ân ayetlerinin anlaşılmasında önemli olan unsurların başında gelir. Çünkü Allah'ın gönderdiği peygamberler, -sünnetullah gereği- kendi toplumlarına konuştukları dille hitap ettiler.¹ Haliyle Kur'ân, Arap toplumuna o toplumun içinden seçilen bir peygamberle ve onların dilsel kültürleri ile gönderildiğinden, Arap dili ile nazil oldu.² Dolayısıyla Kur'ân'la ilgili doğru yorumlarda bulunmak ve isabetli sonuçlara ulaşmak, her şeyden önce Arap dilini kavramakla mümkün olabilmektedir. Bu nedenle olmalı ki, pek çok âlimin bu

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, e-posta: nurettin.turgay@hotmail.com

¹ İbrahim 14/4.

² Muhammed b. İdris eş-Şafî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz. s. 51; Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, Dâru'l-Kutubi'l-Lübânî, Beyrut 1960, s. 780; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1969, s. 195 vd.

konuda yazmış olduğu yorum ve açıklamaları okumaktayız. Mücâhid'in (ö. 103/721), bu konu ile ilgili bir açıklaması şöyledir: "Allah'a ve ahiret gününe inanan birinin, Arapların dilini bilmeksizin Allah'ın kitabı hakkında konuşması helal değildir."³ Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) de bu hususta şöyle dediğini okumaktayız: "Arap dilini bilmediği halde, Allah'ın kitabını tefsir eden bir kimse bana getirilse, ona mutlaka ibretlik bir ceza vereceğim."⁴ Bu tür ifadeler, Arap dilinin Kur'ân tefsirindeki önemini vurgulamaktadır. Başta Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) olmak üzere sahabe, onlardan sonra gelen tabiin ve tebei tabiin müfessirlerinin çoğunluğu, Kur'ân'ı tefsir ederken ayetlerdeki kelimelerin dil yönü üzerinde durdular. Bu tür bilgiler, Arap dilinin Kur'ân'ı yorumlamadaki önemini ortaya koymaktadır.

Kur'ân'ın dil yönü ile ilgili tefsir çalışmalarının çeşitli sebepleri vardır. Her şeyden önce İslâm dininin Arap Yarımadasının dışına yayılması neticesinde Araplar farklı milletlerle karşılaştı, onların kültürleriyle tanıştı ve yabancı kelimeler Arap diline karıştı. Bunun sonucu olarak da Arap dilinde bozulmalar meydana geldi ve çeşitli kelimeler yanlış kullanılmaya başlandı. Arapça dil kurallarına aykırı biçimde meydana gelen ve "الحن" diye bilinen hatalı konuşmalar ortaya çıktı.⁵ Bu tür hatalı konuşmaların, nahiv ilminin yazılmasında ve Kur'ân'ın dil yönü ile ilgili tefsir çalışmalarının meydana gelmesinde önemli etkisi bulunmaktadır. Tarih boyunca olaylar, tek yönlü değil, çok yönlü gelişmektedir. Ona göre dilde meydana gelen bozulmanın yanında, Kur'ân'ı anlamaya duyulan ihtiyacın ve sonuçta ortaya çıkan dil ekolleri arasındaki mücadelenin, ayrıca dini ve siyasi etkenlerin de Kur'ân'ın dil yönü ile ilgili çalışmalarda etkileri vardır.⁶ Arap dili ile ilgili çalışmalar, tabiin döneminde başlamakla beraber, özellikle ondan sonraki dönemde, hicri ikinci asırda önemli bir düzeye geldi. Bu süreçte gelişen dil çalışmaları, Kur'ân tefsirinde egemen bir unsur haline geldi. Hicri ikinci asırdan itibaren dile dayalı tefsir çalışmaları, kendini göstermeye başladı. O dönemlerde, Kur'ân'ın dil yönü ile ilgili bilgilerin ve özellikle "Garibu'l-Kur'ân" ilminin geliştiğine şahit olmaktadır.⁷ Bununla beraber, Kur'ân ayetlerini sadece sarf

³ Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Komisyon, Beyrut 1994, I, 396; Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk 2006, II, 1209.

⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 302.

⁵ Muhammed Tuncî ve Râcî Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Ulûmi'l-Luga*, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, I, 497.

⁶ İsmail Aydın, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu*, Tibyan yayıncılık, İzmir 2012, s. 59 vd.

⁷ Mecduddîn Ebu's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi Gâribi'l-Hadîs ve'l-Eser*, nşr. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîda, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, I, 9; Hâcî Halîfe Mustafâ b. Abdullâh Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût trz. II, 1203; Aydın, "Kur'ân'la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun 2011, cilt: 11, sayı: 1, s. 37 vd.

ve nahiv kaideleri ile tefsir edip yorumlamak, yeterli değildir.⁸ Ancak konu ile ilgili hadislerin mefhumuna ters düşmeyen dil yorumları, muteber kabul edilir.⁹ Âlimlerin bu konuda çeşitli yorumları vardır.¹⁰

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791), hem Arap dili hem de Kur'ân ile ilgili çalışmalarda büyük katkıları vardır. O, Kur'ân'ın harekelenmesinde, Arap dilinin gramerinin gelişmesinde, Arapça sözlük yazımında, Aruz vezninin tespitinde ve benzeri alanlarda katkısı olan bir kişidir. Onun yazmış olduğu "Kitâbu'l-Ayn" adlı sözlüğünde, Kur'ân ayetlerinde yer alan pek çok kelimeye yer verilmekte ve bu kelimelerin garip yönleri açıklanmaktadır. Bu nedenle onu tanımanın ve özellikle onun Kur'ân'ın filolojik yönü ile ilgili çalışmalarındaki katkılarını bilmenin özenli olduğu kanaatindeyiz. Bu gaye ile bu çalışmamızda onu ve "Garibu'l-Kur'ân" konusuna olan yakınlığını anlatmayı düşündük.

A – HALİL BİN AHMED'İN (ö. 175/791) HAYATI ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

Halil b. Ahmed, hicri 100, miladi 718 yılında Umman'da doğdu. Çeşitli yerleri dolaştığı halde, ömrünün çoğu Basra'da geçti. O, yalnız Basra'nın değil, bütün İslâm âleminin müstesna bir dil âlimidir. O, lügat, gramer, musiki ve aruz ilimlerinde şöhret sahibidir. Büyük bir âlim olmasına rağmen Halil b. Ahmed, babasından kalan bir bahçenin geliri ile mütevazı bir hayatı yaşadı. Basra'da İsa bin Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) ve Ebu Amr ibn el-A'lâ (ö. 155/772) gibi dönemin ünlü dilcilerinden ders aldı. Aralarında Sibeveyhi (ö. 180/796) ve Asmaî (ö. 216/831) gibi geleceğin önde gelen dil bilginlerinin de bulunduğu birçok öğrenciye ders verdi.¹¹ Halil b. Ahmed, ilk Arap sözlükçüleri arasında yer aldı. Sanskritçe sözcüklerdeki yonteme uyarak sözcükleri, sessiz harflerin gırtlaktan çıkış yerlerine göre sıraladı. Buna göre ilk ses, "ع ayn" olduğundan ve bu sesi taşıyan sözcükler başa geldiğinden, sözlüğüne "Kitâbü'l-Ayn" adını verdi. Bu kitap, daha sonraları basıldı ve bugün piyasada çeşitli baskıları bulunmaktadır. Halil b. Ahmed, "Risâle fî Ma'na'l-Hurûf" adlı kitabında ise, harflerin anlamları üzerinde durdu. Aruz veznini bulması da kendisine

⁸ Ebu'l-Hasan Kâdî Abdulcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kahire 1996, s. 606.

⁹ Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz. s. 198; Ahmed b. Abdülhakim İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Mucemmu'u'l-Melik, Medine 2004, VII, 286.

¹⁰ Bkz. Aydın, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu*, s. 33 vd.

¹¹ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan, Beyrut 1994, s. 69 vd.; Ebû Said Hasan b. Abdullah b. Marzubân es-Sirâfî, *Ahbârü'n-Nahviyyûn el-Basriyyîn*, nşr. F. Krenkow, Beyrut 1936, s. 55; Ebû Bekir Muhammed b. Hasan ez-Zubeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır 1954, s. 47; Ali İbnu'l-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, nşr. M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut 1986, I, 344 vd.

büyük ün kazandırdı. O zaman için çeşitli alanlarda yeni eserler yazdığı gibi, öğrencilerine araştırma tekniklerini ve eser yazma usulünü öğretti.¹² Sibeveyhi, ondan öğrendiği grameri kaydederek nahiv alanında meşhur olan “el-Kitab”ı yazdı. Leys b. Muzaffer (ö. 187/803), ondan lügatı, Ali b. Nasr el-Cehdami hadisi, Müerric b. Amr es-Sedusi (ö. 195/810) şiir ve lügatı, Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820) hadis ve lügatı, Ahfeş el-Avsat (ö. 215/830) ve Asmaî grameri öğrenerek alanlarında kıymetli eserleri yazdılar.¹³

Halil b. Ahmed, yabancı diller, tıp, matematik ve benzeri alanlarda da kendisini ıspatlayan bir âlimdir. Hatta bazı rivayetlere göre, hesap ile ilgili bazı formülleri düşündüğü bir sırada dalgın bir halde camiye girerken, cami sütunlarından birine çarparak rahatsızlandı ve bu olay, onun ölümüne sebep oldu.¹⁴ Ayrıca o, musiki alanında da ilk çalışmalarda bulunan kişidir.¹⁵ Kısacası, ondan sonraki dönemlerde yetişen pek çok âlim, onun son derece zeki bir insan olduğunu dile getirmektedir. İlim erbabı, onun Arap dili ve edebiyatı alanında bir deha olduğunu ifade etmektedir.¹⁶

İslam coğrafyasının genişlemesinden sonra diğer milletlerin dilleriyle tanışan Araplar, kendi dillerini başka dillerin etkisinden korumak için, dil çalışmalarına özel bir önem verdiler. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hicri ikinci asırdan itibaren gramere dair eserler telif edildi. Bu arada, Arapçanın ses özellikleri de incelenme konusu oldu. Halil b. Ahmed, çeşitli alanlarda olduğu gibi bu konuda da öncü oldu. O, “Kitabu’l-Ayn” adlı eserini bu yöntemle yazdı. Onun, bu eserin mukaddimesinde verdiği sesle ilgili bilgiler, kendisinin bu ilim dalındaki bilgisi yanında bu ilmin üstadı, öncüsü ve lideri olduğunu da göstermektedir.¹⁷ Bazı müsteşrikler, Halil b. Ahmed’in yaşadığı dönemde Basra’da çok sayıda Hind’li nüfusun bulunduğunu ve Halil’in, eski Hind Sanskritçesine ait olan mahreç esasına dayalı bu sistemi onlardan aldığını, sesler ve mûsikiye olan meylinin de Hindlilerin tesirinden kaynaklandığını ileri sürerler. Ancak bunların, bu konuda ileri sürdükleri görüşleri hakkında ikna edici delilleri bulunmamaktadır. Onların dedikleri gibi olsa bile, Araplar ara-

¹² es-Suyûtî, *el-Müzhir fî Ulûmi’l-Luğa ve Envâiha*, Mısır tsz. I, 80 vd.

¹³ Ebu’l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebibekir b. Hallikan, *Vefeyâtu’l-A’yân*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut tsz. II, 245; Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Halil b. Ahmed”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 311.

¹⁴ İbn Hallikan, *Vefeyâtu’l-A’yân*, II, 248.

¹⁵ H. G. Paul Farmer, *Tarihu’l-Musiki’l-Arabiyye*, trc. Hüsyin Nassar ve Abdulaziz el-Ehvânî, Kahire 1956, s. 21 vd.; Nihat M. Çetin, “Arûz”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 426.

¹⁶ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vuât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuhât*, nşr. M Ebu’l-Fadl, Beyrut tsz. I, 558.

¹⁷ İbrâhîm Enîs, “Cuhûdu ‘Ulemai’l-Arab fî’d-Dirâseti’s-Savtiyye”, *Mecelletu Mecma’i’l-Lüğati’l-Arabiyye*, Kahire 1962, XV, 42; Hâzîm Süleymân el-Hullî, “el-Halîl Râidu İlimi’s-Savt”, *Mecelletu Mecma’i’l-Lüğati’l-Arabiyye bi-Dimaşk*, Şam 1993, c. 68, sayı. 2, s. 195; Topuzoğlu, “Halil b. Ahmed”, *DİA*, XV, 309 vd.

sında seslerin tasnifinin önemine ilk dikkat çeken ve ses çalışmalarını başlatan kişi, yine de Halil b. Ahmed'tir.¹⁸ Halil b. Ahmed, bu eserinin mukaddimesinde Arapça seslerin tahlili ve incelikleri ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Araplar dışındaki diller, fonetik konusundaki bu bilgilere Halil b. Ahmed'ten asırlarca sonra ulaşılar. Bu bakımdan Halil b. Ahmed, Arap dilinin fonetik özellikleri ile ilgili ilk sistemlik çalışmayı yapan kişi kabul edilir.¹⁹ Halil b. Ahmed bu sözlüğü ortaya koyduğu dönemde, iki ses sistemi vardı. Bunlardan biri, Süryânîler tarafından bilinip kullanılan ve Sâmî dillerinin tâbi olduğu Ebced sistemi idi. Diğeri ise, Nasr b. Âsım'ın (ö. 89/708) ortaya koyduğu ve harflerin noktalamasını yaparken onları şekillerine göre dizdiği elif bâ sistemi idi. Halil b. Ahmed, bu iki sistemden hiçbirini almadı. O, temelde harflerin mahreçleri, sıfatları ve uyumu konularını esas aldı. Konuşmanın boğaz ile ağız boşluğu yoluyla gerçekleştiğini ve boğazın en aşağısındaki harfin söze başlamaya en uygun harf olduğunu kabul etti. Harflerin mahreçlerine ve konuşma organlarındaki yerleşimine göre sıralamasının en sağlam ilmî sıralama olduğunu savundu.²⁰ Celaluddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) İbn Keysân'dan (ö. 299/911) naklettiğine göre, Halil b. Ahmed'in "ع ayn" harfini temel almasının nedeni şöyledir: "Hemzeyle başlamadım. Çünkü hemze noksanlaşır, değişir ve hafife uğrar. Elif'le de başlamadım. Çünkü o, ne bir isim, ne de bir fiilde zait veya mübdel olması hariç kelime başında gelmez. Ancak bazı istisnalarda zait veya değişerek gelebilir. Karın boşluğundan gelen "ه he" harfi ile de başlamadım. Çünkü o hafidir ve sesi yoktur. Bu yüzden ikinci bölgeye indim. Orada "ع ayn" ve boğazdan gelen "ح ha" harfleri vardı. "ع ayn"ın daha açık ve net olduğunu gördüm ve te'lifte en güzelinin meydana gelmesi için, "ع ayn" harfi ile başladım."²¹ Halil b. Ahmedin, harflerin tertibi konusunda izlediği bu yöntem onun, sesin akciğerlerden çıkan hava sebebiyle meydana geldiğine dair bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Yazı, Mekke'ye ilk defa Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaşça kendisinden biraz büyük muasırları zamanında geldi. O zamanlarda nokta kullanılmıyordu. Hz. Osman zamanında yazdırılan imam mushafta noktalar kullanılmadı. Bu da kelimenin Peygamberimizden riva-

¹⁸ Enis, "Cuhûdu 'Ulemai'l-'Arab fi'd-Dirâseti's-Savtiyye", s. 42; el-Hullî, "el-Halîl Râidu İlimi's-Savt", s. 195; Aylân b. Muhammed el-Hâzîmî, "el-Esvâtü'l-Arabiyye beyne Halil ve Sibeveyh", *Buhûsü Külliyyeti'l-Lügati'l-Arabiyye*, Mekke 1984, XI, 348 vd.; Kenan Demirayak-Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2000, s. 141 vd.

¹⁹ Muhammed Hassân et-Tayyân, "İlimü'l-Esvât İnde'l-'Arab", *Mecelletü Mecma'i'l-Lügati'l-Arabiyye bi-Dimaşk*, Şam 1994, cilt: 69, sayı: 4, s. 779; el-Hâzîmî, "el-Esvâtü'l-Arabiyye beyne Halil ve Sibeveyh", s. 348.

²⁰ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz. s. 7; Mehdî el-Mahzûmî, *el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî A'mâluhû ve Menhecuhû*, Dâru'r-Râ'id el-'Arabî, Beyrut 1986, s. 96; *Abkariyyün mine'l-Basra*, Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, Beyrut 1986, s. 36; Hilmi Halîl, *et-Tefkîrû's-Savfî İnde'l-Halîl*, Dâru'l-Marifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1988, s. 13.

²¹ es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 90.

yet edilen kıraat vecihleri ile okunmasına imkân veriyordu. Kur'ân, ilk defa Hz. Ebu Bekir zamanında mushaf haline getirildi ve Hz. Osman zamanında, korunan nüshaya bağlı kalınarak yeniden yazıldı. İslâmiyet etrafa yayılınca, Arap olmayan milletler de Müslüman oldular. Bunlar, noktasız ve harekesiz Kur'an'ı okumakta herkes gibi güçlük çekiyor, lahn ve hataya düşüyordu. Bu güçlüğü gidermek, hataları önlemek için Kur'ân'a hareke ve nokta koyma ihtiyacı hâsıl oldu. Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688), Kur'an okunurken meydana gelebilecek okuma hatalarını ortadan kaldırmak amacıyla hareke sistemini geliştirdi. Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705) döneminde, Kur'ân'daki bazı harfleri birbirinden ayırmak için noktalar konuldu. Daha sonra, bu günkü şekliyle i'rab alametleri olan fetha, damme, kesre ve sükûn konuldu. Bu harekelendirmede Halil b. Ahmed el-Ferahîdî'nin yolu izlendi. Önceleri noktalar harfin yazıldığı mürekkepten farklı bir renkte konuyordu. Fetha yerine harfin üstüne bir nokta, kesre yerine harfin altına bir nokta, zamme yerine harfin önüne bir nokta, sükûn yerine iki nokta konuluyordu. Daha sonra Abdülmelik devrinde şekilce birbirine benzeyen harfleri ayırt edebilmek için noktalama ihtiyacı duyuldu. Bu iş için de nokta kullanılınca, harekeleme gayesiyle konulan noktalama ile karıştı. Önceleri noktalama için ayrı, harekeleme için de ayrı mürekkepler kullanıldı. Bir müddet sonra ise, harekeleme işinde şimdi bilip kullandığımız işaretler teşekkül etti. Buna göre bu iş, başlıca üç safha geçirdi:

- 1 – Kelime sonlarında nokta şeklinde harekelerin konulması.
- 2 – Birbirine benzeyen harfleri ayırdetmek için harflerin noktalanması.
- 3 – Bugünkü şekliyle harekelerin konulması. Bu harekeler, Halil b. Ahmed'in eseri olarak bilinmektedir.²²

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Halil b. Ahmed el-Ferahîdî, Kur'ân'ın harekelenmesinde, Arap dilinin gramerinin gelişmesinde, Arapça sözlük yazımında, Aruz vezninin tespitinde ve bu gibi alanlarda katkısı olan bir kişidir. Onun yazdığı "Kitâbu'l-Ayn" adlı sözlüğünde, Kur'ân ayetlerinde yer alan pek çok kelimeye yer verilmekte ve bu kelimelerin garip yönleri açıklanmaktadır. Bu çalışmamızda, Ğaribu'l-Kur'ân hakkında bazı bilgileri verdikten sonra, Halil b. Ahmed el-Ferahîdî'nin "Kitâbu'l-Ayn" adlı sözlüğünde yer verdiği bu ayetlerden bazı örneklerle yer verip söz konusu ayetlerdeki garib kelimeleri açıklamaya çalışacağız.

²² İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 60 vd; İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, Leiden 1937, s. 144; ed-Dânî, *el-Muhkem fî Nakdi'l-Mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dımaşk 1960, s. 3 vd; Ebû Abdillâh ez-Zencânî, *Târihu'l-Kur'ân*, Beyrut 1969, s. 87 vd; Muhammed Abdu'l-Azîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 408; Subhi es-Salih, *Mebâhisun fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1985, s. 92 vd.

Halil b. Ahmed, hicri 175, miladi 791 yılında Basra'da vefat etti.²³

B – GARİBÜ'L-KUR'ÂN

Arapçada “ğarebe” kökünden türemiş bir isim olan “ğarib” kelimesi, yurdundan uzak kalan, gözden kaybolan, yabancı, tek, nâdir, eşsiz ve emsalsiz olan, bilinmeyen, mübhem, üstü kapalı, zor anlaşılabilir söz gibi anlamlara gelmektedir. “ğarib” kelimesinin çoğulu, “ğurebâ” şeklindedir.²⁴ Vatandan uzak olma haline de “ğaribe gurbet” denmekte ve “ğarib” ile aynı kökten gelmektedir. Garib kelimesi, ayrıca edebî tenkit eserlerinde ilginç, eşsiz, tek, orijinal ve benzeri anlamlarda övgü ifade etmek için kullanılmaktadır. Genel olarak, talaffuzu zor, kaba, müstehcen, kulak tırmalayan, daha önce kullanılırken sonradan unutulmuş, zamanla anlam değişikliğine uğrayan, dilleri fasih büyük Arap kabilelerinden uzakta yaşayan küçük boylardan birinin lehçesinden olan veya bir yabancı dilden Arapçaya geçen kelimeler, garib olarak kabul edilir. Garib kelimesi, belagat, hadis ve tefsir ilimlerinin her birinde ayrı anlamlarda kullanılmaktadır.²⁵ Arapçada “ğarib” olarak kullanılan bu kelime, Türkçe'ye “garip” diye geçmiş bulunmaktadır. Kelimelerin zor anlaşılması, ya anlamının kapalı ya da şâz ve yabancı oluşundan kaynaklanır. Kur'ân'ın lafızları, anlam bakımından iki çeşit halinde değerlendirilebilir:

1 – Manası herkes tarafından bilinen yer, gök, su vb. kelimeler.

2 – Manası kapalı olup ancak ilim ehli olan kişiler tarafından bilinen kelimeler. İşte “Garibü'l-Kur'ân”ın konusu, bu ikinci grupta ifade edilen kelimelerdir.

Bundan anlaşıldığına göre “Garibü'l-Kur'ân”, anlamı bilinmeyen ve ancak araştırma sonucunda manasına ulaşılan Kur'an kelimeleri için kullanılan bir terimdir. Diğer bir ifade ile “Garibu'l-Kur'ân”, az kullanılması, farklı lehçe ve dillerden alınması sebebiyle manası sözlüklere veya uzmanlarına başvurulmadan anlaşılmayan kapalı lafızlarla ilgili bilgi alanıdır.²⁶ “Garibu'l-Kur'ân”, “Meâni'l-Kur'ân” ilminin ayrılmaz bir parçasıdır.²⁷

Kur'ân, Arapça²⁸ ve büyük çoğunluğu Kureyş lehçesi ile indi. Ancak onda, diğer Arap lehçelerinden kelimeler de vardır. Kur'ân'da, Kureyş lehçesinin dışında diğer bazı

²³ Topuzoğlu, “Halil b. Ahmed”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 311.

²⁴ Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, “ğarebe”, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, I, 639.

²⁵ Ahmed Sa'd el-Hatib, *Mefâtihu't-Tefsîr*, Daru't-Tedmiriyye, Riyad 2010, II, 626 vd.

²⁶ Mustafa Ünver ve diğerleri, *Tefsîr Tarihi ve Usulü*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir tsz. s. 166.

²⁷ Musaid b. Süleyman b. Nasr et-Tayyâr, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-İbni'l-Cevzî, Riyad 2000, s. 328.

²⁸ Yûsuf 12/2; İbrahim 14/4; eş-Şura 26/7; el-Fussilet 41/2, 3; ez-Zuhuf, 43/3.

Arap lehçelerine ve farklı dillere ait lafızlar bulunduğu nakledilmektedir.²⁹ Kur'ân'da garib kelimelerin varlığı, bu sebeplere dayanmaktadır. Bununla beraber onda, az kullanılmasından dolayı mânası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'an'daki bu tür kelimelerin açıklanması, "Garibü'l-Kur'ân"ın konusunu teşkil etmekte ve bu kapsamda değerlendirilmektedir.³⁰

"Garibu'l-Kur'ân" ilmi, tefsir ilmi ile ilgili çalışmalarda, anlaşılması zor olan garib kelimeleri açıklayarak ortaya koyma gayretleri neticesinde ortaya çıktı. Kur'ân'daki garib kelimelerin tefsirine yönelik faaliyet, filolojik tefsirin ilk merhalesi olarak kabul edilir. Bu çalışmalar, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kur'ân'ın nüzûlü ile birlikte bazı ayetlerdeki kavramları tefsir etmesi ile başladı.³¹ Hz. Muhammed'in, (s.a.v.) "Kur'ân'ın gariblerini araştırınız" dediği rivayet edilmekte ve Kur'ân'ın gariblerini bilmeyenlerin Allah'ın kelâmını tefsir etmekten sakınmaları istenmektedir. Abdullah b. Abbas, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonra sahâbler arasında bu ilmin öncüsü sayılmaktadır. Kuran tefsiri ve garib kelimeler hakkında İbn Abbâs'tan rivayet edilen en eski ve güvenilir haberler, Sahifetu Ali b. Ebi Talha adlı eserde nakledilmektedir. "Garib" kelimesi, hicri ikinci, (miladi sekizinci) yüzyıldan itibaren Kur'ân ve hadislerdeki garib lafızlara dair eserlerde kullanılarak terim haline geldi. Başlangıçta, anlamı herkes tarafından bilinmeyen veya Kureyş lehçesi dışındaki lehçelere ait olan çok az kelimeyi kapsarken, zamanla Kur'ân ve hadislerdeki eş anlamlı kelimelerle âyet ve hadislerde farklı mânalar taşıyan kelimeler ve değişik yapıdaki cümleler de garib kapsamına dâhil edildi. Tefsir ilminin yazılarak kayıt altına alınmaya başladığı bu dönemden itibaren, bu ilim dalında "Garibü'l-Kur'ân", "Meâni'l-Kur'ân" ve "Müşkilü'l-Kur'ân" adında pek çok eser yazıldı. el-Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) "el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân" adlı eserinin, "Garibu'l-Kur'ân" konusunda yazılan eserlerin en muteber kitabı olarak kabul edilmektedir.

²⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 149.

³⁰ İsmail Cerrahoğlu, "Garibu'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 379.

³¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Müşkilü'l-Kur'ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dâru'n-Nûri'l-İslâmî, Beyrût 1988, s. 52; Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Yahyâ b. el-Mübârek ibnu'l-Yezidî, *Tefsîru Garibi'l-Kur'ân*, Thk. Abdürrezzâk Huseyn, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1987, s. 8; Hüseyin Yaşar, *Kur'ân'da Anlamı Kapalı Ayetler*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997, s. 159; Celal Kırca, *Kur'ân'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul tsz. s. 169 vd.

C – KİTÂBU'L AYN'DA AÇIKLANAN BAZI GARİB KELİMELER

Arap dilinin çeşitli alanlarında çalışmalarda bulunan Halil b. Ahmed, "Kitabu'l-Ayn" adlı sözlüğünün pek çok yerinde kelimeleri izah ederken, Kur'ân ayetlerindeki garib kelimelerden örnekler verdiğini okumaktayız. Çalışmamızın bu bölümünde, Halil b. Ahmedin bu alandaki açıklamalarından bazı örnekleri vereceğiz. Verdiğimiz bu örnekleri, özellikle Abdullah b. Abbas'ın yorumladığı rivayet edilen kelimelerle karşılaştırarak yorumlamaya çalışacağız.

1 – Halil b. Ahmed, sözlüğünde Kur'ân'ın çeşitli kelimelerini örnek olarak vermek ve bunların garib yönü üzerinde durmaktadır. Onun örnek olarak verdiği kelimelerden biri, "جَنَفَ cenef" kelimesidir. O, bu kelime için aşağıdaki ayetlere yer vermektedir:

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Vasiyet edenin hataya meyletmesinden veya günaha girmesinden endişe duyan kimse, ilgililerin arasını düzeltirse ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, bağışlayandır ve merhamet edendir."³²

فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse, şüphesiz ki Allah, bağışlayandır ve merhamet edendir."³³

Halil b. Ahmed, bu iki ayette geçen "جَنَفَ cenef" kelimesini, "insanın hür iradesi ile meyl etmesi" diye yorumlamaktadır. Ona göre "جَنَفَ cenef" kelimesi, genel olarak "her türlü söz ve davranışlarda bir tarafa meyl etmek" anlamındadır.³⁴ Abdullah b. Abbas'ın, "جَنَفَ cenef" kelimesini "إِثْمٌ ism" yani günah anlamında yorumladığını okumaktayız.³⁵ Râğib el-İsfahânî, "جَنَفَ cenef" kelimesinin meyletmek, ancak bu ayette günaha yönelmek anlamında olduğunu kaydetmektedir.³⁶ Ayrıca bu ayette geçen "جَنَفَ cenef" kelimesi, çeşitli tefsir kaynaklarında haktan ayrılıp günaha, harama meyletmek anlamında yorumlanmak-

³² el-Bakara 2/182.

³³ el-Mâide 5/3.

³⁴ el-Ferahidî, "cenefe", *Kitâbu'l-Ayn*, s. 160.

³⁵ Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Raşid Abdulmunim er-Recâl, Mektebetu's-Sunne, Kahire 1991, s. 95; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 150.

³⁶ el-Hüseyn b. Muhammed er-Rağib el-İsfahânî, "cenefe", *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Daru Kahraman, İstanbul 1986, s. 141.

tadır.³⁷ Aslında “جَنَفٌ” Halil b. Ahmed'in de dediği gibi, her türlü ayrılma ve sapma anlamında kullanılmaktadır.³⁸

2 – Halil b. Ahmed'in, garib kelimeler için yer verdiği diğer bir örnek ise, “فَرَشٌ” kelimesidir ve bu kelime için şu ayeti örnek olarak vermektedir:

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرَشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

“Hayvanları da yük ve kesim için yaratan Allah'tır. O halde, Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiye ve şeytanın adımlarına uymatın. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.”³⁹

Halil b. Ahmed, bu ayette geçen “فَرَشٌ” kelimesini, yük için değil, kesim için kullanılabilen hayvan diye yorumlamaktadır.⁴⁰ Abdullah b. Abbas'ın, “فَرَشٌ” kelimesini “ğanem” yani koyun anlamında yorumladığını okumaktayız.⁴¹ Pek çok âlim, bu ayetteki “فَرَشٌ” kelimesini koyun anlamında yorumlamaktadır. “فَرَشٌ” kelimesinin, Arap şiirinde de bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Bu konudaki bir beyit şöyledir:

أُورِثْتِي حَمُولَةً وَفَرَشًا - أُمِثُّهَا فِي كُلِّ يَوْمٍ مَثًا

“Bana deve ve koyunu miras olarak bıraktı. Ben, her gün onları gezdiriyorum.”⁴²

Ayrıca bazı âlimler, “فَرَشٌ” kelimesini yere serilen ev eşyası, yere yayılan ekin, geniş çöl, devenin yere yayılan ayağı ve benzeri anlamlarda yorumlamaktadırlar. Bu kelimenin çoğulu kullanılmamaktadır. Nahhas (ö. 338/949) ise, “فَرَشٌ” kelimesini yere serilen yün ve deri gibi nimetler olarak değerlendirmektedir.⁴³ Halil b. Ahmed, bu kelimeyi kesim için kullanılan hayvan anlamında yorumlamaktadır. Âlimlerden bazıları da bu konuda açıklamada bulunurken, koyunun bu hayvanların başında geldiğine dikkat çekmektedirler. Diğer bazı âlimler ise, bu tür hayvanların istifade edilen cilt ve yün gibi yararlarına işaret etmektedirler. “فَرَشٌ” kelimesi, âlimler tarafından bu şekilde değişik anlamlarda

³⁷ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003; I, 96; Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Muessesetu'l-Kutubi's-Safiyye, Beyrut 1992, I, 234.

³⁸ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, s. 68.

³⁹ el-En'âm 6/142.

⁴⁰ el-Ferâhîdî, “fereşe”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 737.

⁴¹ Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 217; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 151.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, VII, 74.

⁴³ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 74.

yorumlanmaktadır. Bu tür yorumlar, Kur'an'da yer alan bazı kelimelerin anlam zenginlikleri göstermektedir.

3 – Kur'an'da yer alan garib kelimelerden biri de “ قَضَى kadâ” fiildir. Halil b. Ahmed, bu fiili yorumlarken şu ayetlere yer vermektedir:

وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا

“İsrailoğullarına Kitap'da, 'Doğrusu yeryüzünde iki defa bozgunculuk yapacak ve kibirlendikçe kibirleneceksiniz' diye bildirdik.”⁴⁴

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ أَن لَوْ كَانَُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ

“Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, ancak değneğini yiyen kurt onun ölümünü cinlere fark ettirdi. Şayet gaybı bilmiş olsalardı, bu çok küçük azapta kalmazlardı.”⁴⁵

Halil b. Ahmed, “ قَضَى kadâ” fiilini hükmetti diye tanımladı, sonra bu ayetlerin ilkinde bu fiili, vasiyette bulunup bildirmek, ikinci ayette ise, vakit ve zamanın gelmesi şeklinde izah etti.⁴⁶ Abdullah b. Abbas, bu ayetlerin ilkinde geçen “ قَضَى kadâ” fiilini “ أَعْلَمَ a'leme” yani bildirmek anlamında yorumladı.⁴⁷ Kur'an'da türevleriyle birlikte 63 defa geçen⁴⁸ “ قَضَى kadâ” fiili, söz veya fiil ile bir işi uygulayıp meydana getirmek, halletmek, karar vermek, yapmak, yürütmek ve benzeri anlamları ifade etmektedir. Bu fiil, Allah tarafından icra edilen ilahî veya insanlar tarafından meydana getirilen beşerî olmak üzere iki şekilde olur.⁴⁹ “ قَضَى kadâ” kelimesi, kur'an'ın çeşitli ayetlerinde, Allah'ın dilemesi,⁵⁰ emredip hükmetmesi⁵¹ ve bir şeyi tamamlayıp yerine getirmesi⁵² anlamlarında kullanılmaktadır. “ قَضَى kadâ” fiili Kur'an'da, beşer olarak insanın zaman itibarıyla süreyi tamamlaması,⁵³ sözünü yerine getirmesi,⁵⁴ başkasını öldürmesi⁵⁵ veya başkası tarafından öldürülmesi⁵⁶ anlamları-

⁴⁴ el-İsrâ 17/4.

⁴⁵ Sebe' 34/14.

⁴⁶ el-Ferahidî, “kedâ”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 796.

⁴⁷ Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 316; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 152.

⁴⁸ Muhammed Fuad Abdulbaki, “kadâ”, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz. s. 546 vd.

⁴⁹ el-İsfahânî, “kadâ”, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, s. 613.

⁵⁰ el-Bakara 2/117; Alu imrân 3/47; el-Mü'min 40/68.

⁵¹ el-En'âm 6/2, 60; el-İsrâ 17/23; Meryem 19/35; el-Ahzâb 33/36, 37; Yâsîn 36/82; ez-Zümer 39/42.

⁵² Tâhâ 20/114.

⁵³ el-Kasas 28/29.

⁵⁴ el-Ahzâb 33/23.

rında kullanılmaktadır. Halil b. Ahmed'in " كَضَى kadâ" fiili için yaptığı tanım, bu anlamların hepsini ifade edebilecek derecede geniş kapsamlıdır. Bu tür örnekler, Halil b. Ahmed'in Kur'ân kelimelerinin filolojik yönleri hakkındaki geniş bilgilerini ortaya koymaktadır.

4 – " فِتْنَةٌ fitne" kelimesi, Kur'ân'ın pek çok ayetinde yer alan ve çeşitli anlamlar için kullanılan garib bir kelimedir. Bu kelimenin yer aldığı bazı ayetler şöyledir:

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ

"O gün onlar, ateşin üstünde tutulup eritilecekler."⁵⁷

الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

"Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür."⁵⁸

مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ

"O'na karşı kimseyi fitneye sürükleyecek değilsiniz."⁵⁹

Halil b. Ahmed " فِتْنَةٌ fitne" kelimesini, bu ayetlerin ilkinde ateşte yakmak, ikicisinde azap ve üçüncüsünde ise, sapma olarak açıklamaktadır.⁶⁰ Abdullah b. Abbas, "Seni sıkı bir denemeden geçirdik"⁶¹ mealindeki ayette geçen " فِتْنَةٌ fitne" kelimesini de imtihan diye yorumlamaktadır.⁶² Ayrıca o, "O'na karşı kimseyi fitneye sürükleyecek değilsiniz"⁶³ mealindeki ayette geçen " فِتْنَةٌ fitne" kelimesini sapma⁶⁴ ve "O gün onlar, ateşin üstünde tutulup eritilecekler"⁶⁵ mealindeki ayette yer alan "fitne" kelimesini de, ateşte yakmak anlamında yorumladı.⁶⁶ Halil b. Ahmed ile Abdullah b. Abbas'ın bu kelimeler hakkındaki yorumları, birbirleri ile örtüşmektedir. Bu durum, Halil b. Ahmed'in Abdullah b. Abbas'ın bu konu ile ilgili görüşlerinden yararlanmış olabileceğini göstermektedir. Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan " فِتْنَةٌ fitne" kelimesi, " يَفْتَنُ - فِتْنَةٌ fetene-yeftinu" fiilinden türemiş bir isimdir. Bu fiil, fitneye düşmek, fitneye düşürmek, şaşmak, saptırmak, azdırmak, işkence etmek, tecrübe

⁵⁵ el-Kasas 28/15.

⁵⁶ Fâtır 35/36.

⁵⁷ ez-Zariyât 51/13.

⁵⁸ el-Bakara 2/191.

⁵⁹ es-Saffât 37/162.

⁶⁰ el-Ferahidî, "fetene", *Kitâbu'l-Ayn*, s. 729.

⁶¹ Tâhâ 20/40.

⁶² Ali b. Ebî Talha, *Sahifetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 344; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 153.

⁶³ es-Saffât 37/162.

⁶⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 154.

⁶⁵ ez-Zariyât 51/13.

⁶⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 154.

etmek, sınamak, imtihan etmek, yakmak, altın, gümüş ve benzeri madenleri eritmek, birini bir şeyden vaz geçirmek ve benzeri anlamları ifade etmektedir. Ayrıca Arap şiirinde, “فِتْنَةٌ” fitne” kelimesine geniş yer verilmektedir.⁶⁷ “فِتْنَةٌ” fitne” kelimesi, türevleriyle birlikte Kur’ân’da altmış defa geçmektedir.⁶⁸ Abdullah b. Abbas ve Halil b. Ahmed’in Kur’ân’ın bazı ayelerinde geçen fitne kelimesi ile ilgili yorumları, anlam itibarıyla biri diğerinden herhangi bir farklılığı ortaya koymamaktadır. Ayrıca, “*Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız ancak bir fitnedir*”⁶⁹ mealindeki ayette geçen “فِتْنَةٌ” fitne” kelimesi, Kur’ân meallerinin çoğunda imtihan diye tercüme edilmektedir. “فِتْنَةٌ” fitne” kelimesi bu ayette, imtihan ve onun olumsuz neticesi olan suç, günah ve azap anlamlarına gelmektedir.⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman ise, bu ayette geçen “فِتْنَةٌ” fitne” kelimesini “بلاء” bela” diye tefsir ettiğini okumaktayız.⁷¹ Kur’ân’da altmış defa⁷² değişik anlamlarda geçen “بلاء” bela” kelimesi, dinin emir ve yasakları bakımından insanlara zorluk verdiği, insanların iyilerini ve kötülerini birbirlerinden ayırdığı, insanların şükür ve sabırlarını sağladığı için, deneme, sınama ve imtihan diye yorumlanmaktadır.⁷³ Nitekim bir ayette mealen, “*Mutlaka sizden mücahitleri ve sabredenleri belirleyinceye kadar sizi deneyeceğiz*”⁷⁴ denmektedir. “فِتْنَةٌ” fitne” ve “بلاء” bela” kelimeleri, bir bakıma aynı anlama gelmektedir. Ancak “فِتْنَةٌ” fitne” kelimesi, “بلاء” bela” kelimesinden daha geniş kapsamlıdır ve daha fazla anlamlara gelmektedir.⁷⁵ “فِتْنَةٌ” fitne” kelimesi, İslâm’dan önce Hıristiyanlık ve ondan daha önce de Yahudilik kültüründe de yer almaktadır.⁷⁶

⁶⁷ İbn Manzûr, “fetene”, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 317.

⁶⁸ Abdalbaki, “fetene”, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 511 vd.

⁶⁹ el-Enfâl 8/28.

⁷⁰ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2005, V, 307.

⁷¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* II, 13.

⁷² Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, “bela”, s. 135 vd.

⁷³ el-İsfahânî, “bela”, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, s. 79.

⁷⁴ Muhammed 47/31.

⁷⁵ Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986, s. 298.

⁷⁶ Mehmet Paçacı, *Kur'ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s. 130 vd.

5 – Âlimler tarafından farklı yorumlanan garib kelimelerden biri de, “ هَمْسٌ hems” kelimesidir. Bu kelimenin yer aldığı ayetlerden biri şöyledir:

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا

“Onlar, o gün, kendisinden kaçamayacakları bir çağırıcıya uyacaklardır. O zaman bütün sesler, Rahmân'ın azametinden dolayı kısılacaktır. Öyle ki, sen, artık fısıltıdan başka bir şey işitmeyeceksin!”⁷⁷

Mealinden de anlaşıldığı gibi bu ayette, kıyamet günündeki sessizlikten bahsedilmektedir. Halil b. Ahmed, bu ayette geçen “ هَمْسٌ hems” kelimesini, yürürken sessiz ve yavaş bir şekilde atılan adımın çıkardığı hafif ses şeklinde açıklamaktadır.⁷⁸ Abdullah b. Abbas ise, bu ayette geçen “ هَمْسٌ hems” kelimesini fısıltı şeklindeki gizli ses anlamında yorumlamaktadır.⁷⁹ Ayrıca er-Râğıb el-İsfahânî de, bu ayette geçen “ هَمْسٌ hems” kelimesini gizli ses anlamında olduğunu kaydetmektedir.⁸⁰

6 – Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili bir ayette geçen “ حَدَبٌ hadeb” kelimesi, garib kelime olarak yorumlanmakta ve âlimler tarafından farklı anlamlarda yorumlanmaktadır. Söz konusu ayette şu bilgiler verilmektedir:

حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ

“Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'un önü açıldığı zaman, onlar her bir tepeden akın ederler.”⁸¹

Halil b. Ahmed, bu ayette geçen “ حَدَبٌ hadeb” kelimesini, bir araya gelip toplamak anlamında yorumladı.⁸² O, ayrıca وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُم مِّنَ الْأُجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ “Sur'a üfürülür. Böylece onlar kabirlerinden (diriltilip) Rablerine doğru (dalgalar halinde) süzülüp giderler”⁸³ ayetinde yer alan “ يَنْسِلُونَ yensilûne” kelimesini de, süratli bir şekilde bir tarafa koşup gitmek anlamında yorumladı.⁸⁴ Abdullah b. Abbas, bu ayette geçen “ حَدَبٌ hadeb” kelimesini, bir şeyin tepesi, en üst yeri diye ve “ يَنْسِلُونَ yensilûne” kelimesini de bir şeye yönelmek anlamındaki “ يَنْسِلُونَ yükbilûne” kelimesi ile tanımladı.⁸⁵ Halil b. Ahmed ve Ab-

⁷⁷ Tâhâ 20/108.

⁷⁸ el-Ferahidî, “hemese”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 1020.

⁷⁹ Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 349; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 153.

⁸⁰ el-İsfahânî, “hemese”, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, s. 795.

⁸¹ el-Enbiyâ 21/96.

⁸² el-Ferahidî, “hadebe”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 176.

⁸³ Yâsin 36/51.

⁸⁴ el-Ferahidî, “nesele”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 957.

⁸⁵ Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 355; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 153.

dullah b. Abbas, “يَنْسِلُونَ” kelimesini hemen hemen aynı anlamda yorumlarken, “حَدَبٌ hadeb” kelimesini farklı tanımladılar. Aslında “حَدَبٌ hadeb” kelimesi, yerin tümsek olması ve bir şeyin kambur olması anlamındadır. Aynı zamanda bu kelime, acımak, merhamet etmek anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla bir şeye merhamet ederek acımak sureti ile ona eğilmek anlamı da kelimedenden anlaşılmaktadır. Halil b. Ahmed'in, bu kelime ile ilgili yaptığı izah, her iki anlamı da içermektedir.⁸⁶

7 – Çeşitli anlamlarda kullanılan “نُسُكٌ nusuk” kelimesi, Kur'an'ın pek çok ayetinde geçmektedir. Bu ayetlerden birinde şöyle buyurulmaktadır:

وَأْتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاصِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Başladığınız hac ve umreyi Allah için tamamlayın. Alıkonursanız, kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, yerine ulaşıncaya kadar, başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizde hasta olan veya başından rahatsız bulunan varsa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Güven içinde olursanız, hacca kadar umreden faydalanabilen kimseye kolayına gelen bir kurban kesmek, bulamayana, hac esnasında üç gün ve döndüğünüzde yedi gün ki o tam on gündür oruç tutmak gerekir. Bu, ailesi Mescidi Haram'da oturmayan kimseler içindir. Allah'tan sakının ve Allah'ın cezasının şiddetli olacağını bilin.”⁸⁷

Halil b. Ahmed, bu ayette geçen “Kim sizden hasta ise veya başından şikâyeti varsa, onun ya oruç ya sadaka veya kurban olarak fidye (vermesi gerekir)” anlamındaki cümlede söz konusu olan “نُسُكٌ nusuk” kelimesini, kan akıtmak yani kurban kesmek diye yorumlamaktadır.⁸⁸ Abdullah b. Abbas ise,

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ

“Biz her ümmet için bir "Mensek" kıldık, O'nun kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar diye. İşte sizin ilahınız bir tek ilahtır. Artık yalnızca O'na teslim olun. Sen alçak gönüllü olanlara müjde ver”⁸⁹ ayetinde geçen ve “نُسُكٌ nusuk” kelimesi ile aynı kökten gelen “منسك mensek” kelimesini, bayram diye tanımla-

⁸⁶ el-Ferahidî, “hadebe”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 176.

⁸⁷ el-Bakara 2/196.

⁸⁸ el-Ferahidî, “neseke”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 957.

⁸⁹ el-Hac 22/34.

ladı.⁹⁰ Kur'ân'da, genel olarak ibadet etmek anlamında kullanılan “نُسُكٌ nūsuk” kelimesi,⁹¹ ibadet ve itaatte bulunmak, zühd hayatı sürmek gibi anlamlar için kullanılan “نَسَكٌ neseke” fiilinden türemiş bir isimdir, Allah rızası için yapılan her şeyi kapsar⁹² ve türevleriyle birlikte Kur'ân'da 7 defa geçmektedir.⁹³ “نُسُكٌ nūsuk” kelimesi, bu ayetlerde de ibadet,⁹⁴ ibadet yolları,⁹⁵ hac veya kurban kesmenin adab ve usulü anlamındadır.⁹⁶ Abdullah b. Abbas'ın, bayram anlamında yorumladığı “منسكٌ mensek” kelimesi, başka âlimler tarafından bayram, hac ve kurban gibi anlamlarda yorumlanmaktadır.⁹⁷ Ayrıca bazı âlimler, bu ayette geçen “منسكٌ mensek” kelimesini kurban kesme yeri olarak yorumlamaktadırlar.⁹⁸

8 – “قَانِعٌ kâni” ve “مُعْتَرٌ mu'ter” kelimelerinin yer aldığı bir ayet şöyledir:

وَالَّذِينَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِّنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا الْقَانِعِ وَالْمُعْتَرِ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاَهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“İri cüsseli develeri size Allah'ın işaretlerinden kıldık, sizler için onlarda bir hayır vardır. Öyleyse onlar bir dizi halinde (veya saf tutmuşcasına ayakta durup) boğazlanırken Allah'ın adını anın; yanları üzerine yattıkları zaman da onlardan yiyin, kanaatkâra ve isteyene yedin. İşte böyle, onlara sizin için boyun eğdirdik, umulur ki şükredersiniz.”⁹⁹

Âlimler, bu ayette geçen “قَانِعٌ kâni” ve “مُعْتَرٌ mu'ter” kelimelerini farklı yorumlamaktadırlar. Halil b. Ahmed, “قَانِعٌ kâni” kelimesini isteyen dilenci ve “مُعْتَرٌ mu'ter” kelimesini de yardımcı hak ettiği halde dilenmeyen fakir diye tanımlarken,¹⁰⁰ Abdullah b. Abbas ise, “قَانِعٌ kâni” kelimesini yüzü suyu dökmeyen fakir ve “مُعْتَرٌ mu'ter” kelimesini de dilenci anlamında yorumlamaktadır.¹⁰¹ Buna göre ikisinin bu iki kelime hakkındaki açıklamaları, birbirine zıt düşmektedir. Çeşitli âlimler, bu iki kelimeyi bu şekilde birbirlerine zıt anlamda

⁹⁰ Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 360; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 153.

⁹¹ el-İsfahânî, “neseke”, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, s. 747.

⁹² İbn Manzûr, “neseke”, *Lisânu'l-Arab*, X, 498.

⁹³ Abdalbaki, “neseke”, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 698.

⁹⁴ el-Bakara 2/200.

⁹⁵ el-Bakara 2/128.

⁹⁶ el-Maverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I, 191.

⁹⁷ el-Maverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn* IV, 24 vd.

⁹⁸ Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*, thk. Muhammed Mursi Amr, Daru'l-Mushaf, Kahire 1977, IV, 84; Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Şirketu Mektebe ve Matbatî Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdîhi, Mısır 1955, II, 45.

⁹⁹ el-Hac 22/36.

¹⁰⁰ el-Ferahidî, “kane'e”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 819.

¹⁰¹ Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 361; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 153.

yorumlarken, Arap şiiirinden örnekler de vermektedirler.¹⁰² Halil b. Ahmed, bazı kelimelerin filolojik anlamlarını yorumlarken Abdullah b. Abbas'ın o kelime hakkındaki görüşlerine katılmakta ve bazı kelimeler hakkında ise onun görüşlerine katılmamaktadır. O, gerektiği zaman bağımsız bir şekilde kendine göre kelime yorumuna gitmektedir.

9 – Burada, “ تَمَنَّى temennâ ” kelimesi üzerinde duracağız. Bu kelimenin yer aldığı bir ayette şöyle buyurulmaktadır:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Senden önce gönderdiğimiz hiçbir resul ve nebi yoktur ki, birşeyi arzulayıp temenni ettiği zaman, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun. Fakat Allah, şeytanın attığını derhal iptal eder, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁰³

Halil b. Ahmed, bu ayette geçen “ تَمَنَّى temennâ ” kelimesini tilâvet yolu ile okumak anlamında yorumlarken,¹⁰⁴ Abdullah b. Abbas ise bu kelimeyi konuşmak anlamında yorumlamaktadır.¹⁰⁵ Halil b. Ahmed, Osman b. Affân (ö. 35/655) ile ilgili yer verdiği bir mersiyede de, bu kelimeyi açıkladığı anlamda kullandı. Onun bu konudaki şiiiri şöyledir:

تَمَنَّى كِتَابِ اللَّهِ أَوَّلَ لَيْلِهِ - وَآخِرَهُ لَأَقَى حِمَامَ الْمَقَادِرِ

“Sabah akşam Allah'ın kitabını okuyarak, O'nun himayesine kavuştu.”¹⁰⁶

“Lisânu'l-Arab”ta bu kelime aynı şekilde yorumlanıp Hz. Osman hakkında yazılan yukarıdaki mersiye yer verilmektedir.¹⁰⁷

10 – “ حَشَعٌ haşea ” fiilinin masdarı olan “ حَشُوْعٌ huşu ” kelimesi, sözlükte itaat etmek, boyun eğmek, tevazu göstermek, sesini alçaltmak, korkmak, eğilmek, yere bakmak, yumuşak davranmak, alçak gönüllü olmak, kolaylık sağlamak, sessiz ve sakin durmak gibi anlamları ifade etmektedir.¹⁰⁸

¹⁰² Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, s. 182; el-Maverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn* IV, 27.

¹⁰³ el-Hac 22/52.

¹⁰⁴ el-Ferahidî, “menâ”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 926.

¹⁰⁵ Ali b. Ebî Talha, *Sahifetu Ali b. Ebî Talha fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 361; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 153.

¹⁰⁶ el-Ferahidî, “menâ”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 926.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, “menâ”, *Lisânu'l-Arab*, XV, 294.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, “haşea”, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 71.

Halil b. Ahmed, “خشوع huşu” kelimesi için, “Gözlerinle yere bakmandır” ifadesini kullanmaktadır. O, “خشوع huşu” ve “خضوع hudu” kelimelerinin aynı anlama geldiğini, “خضوع hudu”nun sadece beden ile “خشوع huşu”nun ise hem beden hem göz hem de dil ile yapıldığını ileri sürmekte ve ardından aşağıdaki ayetlerde geçen “خشوع huşu” kelimesini belirttiği anlam için örnek olarak vermektedir:¹⁰⁹

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَانَتْهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُوفِضُونَ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهُمْ ذَلَّةً ذَلِكَ الْيَوْمَ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ

“O gün kabirlerden hızlı hızlı çıkacaklar, sanki putlara gidiyorlarmış gibi fırlayacaklar. Gözleri düşük, kendilerini bir alçaklık saracak da saracak. İşte onlara vaad edilen gün, o gündür.”¹¹⁰

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا

“O gün kendisinden yan çizmek mümkün olmayan davetçiye (İsrâfil'e) uyarlar. Sesler, Rahman'ın azametinden dolayı kısılmıştır. Artık sadece bir fısıltı işitebilirsin.”¹¹¹

Abdullah b. Abbas ise, “الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ”¹¹²“Onlar, namazlarında hûşû için de olanlardır”¹¹² mealindeki ayette geçen ve “خشوع huşu” kelimesini, korkarak çekinmek olarak açıkladı.¹¹³

“خشوع huşu” kelimesi, Kur’ân’da türevleriyle birlikte 17 yerde geçmektedir.¹¹⁴ Haliyle bu kelimeler, buldukları ayetlerde konularına göre tevazu göstermek,¹¹⁵ korkarak çekinmek,¹¹⁶ zelim olup çaresiz kalmak,¹¹⁷ Allah karşısında saygı duyup tazimden dolayı her türlü benlik iddiasını terk etmek, Onun karşısında boyun eğmek ve bunu tüm davranışlarımızda ortaya koymak¹¹⁸ anlamlarını ifade etmektedir. İslâm âlimlerinden bazıları, “خشوع huşu” kelimesini korku gibi sadece kalbe mahsus manevi bir hal, bazıları sakin ve vakur olmak gibi beden ve organlara ait bir tavır, diğer bazıları ise hem kalp hem de bedenle ilgili bir durum olduğunu ileri sürmektedirler.¹¹⁹ Huşunun kalp ile ilgili olan yönü,

¹⁰⁹ el-Ferahidî, “haşea”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 246.

¹¹⁰ el-Mearic 70/43, 44.

¹¹¹ Tâhâ 20/108.

¹¹² el-Mü'minûn 23/2.

¹¹³ Ali b. Ebî Talha, *Sahifetu Ali b. Ebî Talha fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 363; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 153.

¹¹⁴ Abdülkâfi, “haşea”, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 233.

¹¹⁵ el-Bakara 2/45.

¹¹⁶ el-Enbiya 21/90.

¹¹⁷ Tahâ 20/108; el-Kamer 54/7; el-Kalem 68/43.

¹¹⁸ Alu imrân 3/199; el-İsra 17/109; el-Enbiya 21/90; el-Mu'minûn 23/2; el-Hadîd 57/16.

¹¹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVIII, 77.

insanın Allah'ın azameti karşısında büyük bir saygı hissiyle edep haline geçmesi, hariçle ilgili yönü ise, bu saygı ve edep duygusunun vucut organlarına yansımaya sükûnet ve vakar ifade eden bir görünüş, duruş ve davranış sergilemesidir.¹²⁰ Halil b. Ahmed'in yaptığı tanımda ise, "خشوع huşu" kavramı söz, bakış ve davranış mefhumlarını kapsamakta ve onları ilgi alanına almaktadır. Bir atasözünde, "Gönül saygılı olursa, organlar da saygı gösterir" denilmektedir. Buna göre insanın gönül ve ruh yönü huşu içerisinde olursa, vücudun tüm organları huşu içerisinde olur. Konu ile ilgili ayetleri incelediğimiz zaman, huşu kelimesinin hem genel saygı hem de organların saygısı anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Huşu, yalnız Allah'ı düşünmek ve O'ndan başka bir şeyi düşünmemeğe çalışmaktır. Bu, gönül huşuudur. Beden huşuu ise, namazda sağa sola bakmadan, bir şey ile meşgul olmadan edeb ve huzur ile Allah'ın huzurunda durmaktır. Müminlerin vasıflarının anlatıldığı Mü'minün suresinin ilk on bir âyetlerinde, önce namazda huşuun anılması, kendisine verilen önemi gösterir. Çünkü huşu olmayınca, namaz anlamsız hareketlerden ibaret kalır.¹²¹

Hz. Muhammed'in (s.a.v.), söylemiş olduğu pek çok hadiste namazdaki huşunun önemini dile getirmektedir. Bu hadislerden birinde, şu ifadeler yer vermektedir: "Nice namaz kılan vardır ki, namazından, kendisine yorgunluktan başka bir şey kalmaz."¹²²

11 – " فكه fekehe" fiilinden türemiş olan " فاكهة fâkihe" kelimesi, meyve anlamındadır. Halil b. Ahmed, âlimlerin " فاكهة fâkihe" kelimesi hakkında ihtilafa düştüklerini, bazı âlimlere göre bunun her türlü meyvenin ismi olduğunu, diğer bazı âlimlere göre ise sadece Kur'ân'da adı geçen meyvelerin ismi olduğunu kaydetmektedir. O, ikinci görüş için "*İçlerinde meyve, hurma ve nar vardır*"¹²³ mealindeki ayette geçen " فاكهة fâkihe" kelimesini örnek olarak göstermekte ve ayette zikredilen nar ve hurmaların, diğer meyvelerden olan üstünlükleri nedeniyle burada ismen anıldıklarını ileri sürmektedir. Ayrıca Halil b. Ahmed, "*Eğer dilemiş olsaydık, gerçekten onu bir ot kırıntısı kılardık; böylelikle şaşar-kalırdınız*"¹²⁴ mealindeki ayette geçen " تفكه tefekküh" kelimesini taaccüb ve "*Rablerinin verdikleriyle sevinçli ve mutludurlar. Rableri, kendilerini çılğınca yanan cehennem'in azabından korumuştur*"¹²⁵

¹²⁰ Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, V, 3428.

¹²¹ Süleyman Ateş, "huşu", *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul tsz., VIII, 523 vd.

¹²² İbn Mâce, Siyâm, 21; Dârimî, Rikâk, 12; İbn Hanbel, II, 373.

¹²³ er-Rahmân 55/68.

¹²⁴ el-Vakıa 56/65.

¹²⁵ et-Tür 52/18.

mealindeki ayette geçen “ فَاكِهِينَ fâkihîn” kelimesini de mutluluk, beğeni, hoşluk içerisinde olmak anlamında yorumlamaktadır.¹²⁶

Abdullah b. Abbas, “Gerçek şu ki, bugün cennet halkı, sevinç ve mutluluk dolu bir meşguliyet içindedirler”¹²⁷ mealindeki ayette geçen “ فَاكِهِونَ fâkihûn” kelimesini sevinçli olmak ve “Rablerinin verdikleriyle sevinçli ve mutludurlar. Rableri, kendilerini ‘çalgınca yanan cehennem’in’ azabından korumuştur”¹²⁸ mealindeki ayette geçen “ فَاكِهِونَ fâkihûn” kelimesini de Halil b. Ahmed gibi mutluluk, beğeni, hoşluk içerisinde olmak anlamında yorumlamaktadır.¹²⁹

12 – Kur’ân’da yer alan ve garib olarak kabul edilen kelimelerden biri de “ أَبَابِيلَ ebâbil” kelimesidir. Bu kelime, bir ayette şöyle yer almaktadır:

وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ

“Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi.”¹³⁰

Halil b. Ahmed, bu ayette geçen “ أَبَابِيلَ ebâbil” kelimesini, birbirlerini takip eden sürüler halindeki kuşlar anlamında yorumladı ve sürü halinde yürüyen develeri de bunlara benzetti.¹³¹ Bu kelime, ilk dönemlerde yazılan rivayet tefsirlerinde, aynı anlamda yorumlandı.¹³² İsfahânî (ö. 502/1108), “ أَبَابِيلَ ebâbil” kelimesini, Halil b. Ahmed gibi birbirlerini takip eden sürüler halindeki kuşlar diye tanımladı.¹³³ Bu kelime ile ilgili yapılan çeşitli yorumları bir araya getiren Taberî (ö. 310/922), Halil b. Ahmed’in yaptığı tanımın aynısına yer verdi ve bu tanımın, genelde Abdullah b. Abbas’tan geldiğini beyan etti.¹³⁴ Bundan anlaşılacağına göre Halil b. Ahmed, Abdullah b. Abbas’ın bu kelime hakkındaki yorumuna yer verdi veya ona paralel görüş belirtti. “ أَبَابِيلَ ebâbil” kelimesi, Arap şiirinin çeşitli örneklerinde de aynı anlamda kullanılmaktadır.¹³⁵ “ أَبَابِيلَ ebâbil” kelimesinin tekilinin olup olmadığı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bazı görüşlere göre, bu kelime çoğul için kullanılır ve

¹²⁶ el-Ferahidî, “fekehe”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 751.

¹²⁷ Yâsin 36/55.

¹²⁸ et-Tûr 52/18.

¹²⁹ Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*, s. 418, 467; es-Süyûtî, *el-İtkân*, I, 154.

¹³⁰ el-Fil 105/3.

¹³¹ el-Halil b. Ahmed el-Ferahidî, “ebele”, *Kitâbu'l-Ayn*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz. s. 14.

¹³² Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 523.

¹³³ el-İsfahânî, “ebele”, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, s. 7.

¹³⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camîu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Sıdkı Cemil el-Attar, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995, XXX, 381.

¹³⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 134.

tekili yoktur. Diğer bazı görüşlere göre ise, “ أَبَابِيل ebâbil” kelimesinin tekili vardır ve çeşitli şekillerde kullanılmaktadır.¹³⁶

Aslında başta sahabe döneminde olmak üzere ilk dönemlerde, Kur'ân ayetlerindeki kelimeler hakkında yapılan farklı yorumlar, tezat anlamında olan ihtilaflar değil, çeşitlilik ifade eden zenginliklerdir.¹³⁷

Sonuç

Kelimelerin kökenini bilmek, iyi bir tefsiri yazmanın vaz geçilmez şartıdır. Bu nedenle İslâmın başlangıcından bu yana Kur'ân tefsiri ile meşgul olan âlimler, kelimelerin metindeki anlamları üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bu tür tefsir çalışmalarını, sahabe döneminde de görmekteyiz. Tefsir ilminin yazılmaya başladığı ilk dönemlerde ortaya çıkan “Garibu'l-Kur'ân”, “Meâni'l-Kur'ân”, “Vücûh ve Nezâir” dediğimiz bu çalışmalar, günümüzde Kur'ân semantiği ile ilgili yapılan çalışmalar için önemli malzemeler olarak kabul edilmektedir. Halil b. Ahmed, o dönemde özellikle Arap dili üzerinde ciddi çalışmalarda bulunan, bu alanda pek çok talebe yetiştiren ve ilmi eserlerin yazılmasına rehberlik eden bir âlimdir. Onun, sözlük çalışmaları, Arap dili gramerinin tespiti, Kur'ân'ın harekelenmesi, müzik ve aruz gibi önemli ilim dallarında ciddi çalışmaları vardır. Onun yazmış olduğu “Kitabu'l-Ayn” adlı eseri, Arap dili alanında yazılan ilk sözlük çalışmasıdır. Halil b. Ahmed, bu sözlüğünde kelimeleri açıklarken, pek çok yerde Kur'ân ayetlerinde geçen kelimeleri örnek olarak vermektedir. Onun Kur'ân kelimeleri ile ilgili açıklamaları, Abdullah b. Abbas'ın konu ile ilgili açıklamalarına yakınlık arz etmektedir. Kelimelerin anlamı üzerinde yapılan bu tür çalışmalar, “Garibu'l-Kur'ân” alanına girmektedir. Dolayısıyla Halil b. Ahmed'in yazmış olduğu bu sözlüğü, tefsir ilmini ve “Garibu'l-Kur'ân” konusunu yakından ilgilendirmektedir. Halil b. Ahmed'in sözlüğünde ayetlerde geçen kelimelerle ilgili açıklamaları, “Garibu'l-Kur'ân” konusunda kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar, tefsir ilmi açısından yararlı olmaktadır. Bu tür çalışmalar, kelime jimnastiği açısından da insanın yorum bilgilerine katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında bu bilgiler, Kur'ân'ın anlam zenginliğini de ortaya koymaktadır. Kur'ân, her yönü ile mu'cize olduğu gibi, bu yönü ile de mu'cizedir.

¹³⁶ Ebû Zekerîya Yahya b. Ziyâd el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, Dâru's-Surûr, basım yeri ve yılı yok, III, 292.

¹³⁷ İbn Teymiye, *Mukaddime fi usuli't-Tefsîr*, thk. Mahmud Muhammed mahmud Nassâr, Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire tsz. s. 47.

Kaynaklar

- ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- ALÎ b. Ebî Talha, *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Raşid Abdulmunim er-Recâl, Mektebetu's-Sunne, Kahire 1991.
- ATEŞ, Süleyman, "huşu", *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul tsz.
- AYDIN, İsmail, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu*, Tibyan yayıncılık, İzmir 2012.
- "Kur'ân'la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlimi Açısından Değerlendirilmesi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun 2011.
- BEYDÂVÎ, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 791/1388), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Mısır 1955.
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Garibu'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul 1996.
- CEZERÎ, Mecduddîn Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed İbnu'l-Esîr (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî Gârîbî'l-Hadîs ve'l-Eser*, nşr. Ebû Abdîrrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîda, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1997.
- ÇETİN, Nihat M., "Arûz", *DİA*, İstanbul 1991.
- DÂNÎ, Ebû Amr Osman, *el-Muhkem fî Nakdi'l-Mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dımaşk 1960.
- DEMİRAYAK, Kenan-Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2000.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf (ö. 754/1353), *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2005.
- EBÛ UBEYDE Ma'mer b. el-Musenna (ö. 211/826), *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- EMİN, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1969.
- ENİS, İbrâhîm, "Cuhûdu 'Ulemai'l-'Arab fi'd-Dirâseti's-Savtiyye", *Mecelletu Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyye*, Kahire 1962.
- FARMER, Paul H. G., *Tarihu'l-Musiki'l-Arabiyye*, trc. Hüsyin Nassar ve Abdulaziz el-Ehvânî, Kahire 1956.
- FERÂHÎDÎ, Ebû Abdîrrahman el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- FERRÂ, Ebû Zekerîya Yahya b. Ziyâd (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, Dâru's-Surûr, basım yeri ve yılı yok.
- HALÎL, Hilmi, *et-Tefkîrû's-Savtî İnde'l-Halîl*, Dârü'l-Marifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1988.
- HATİB, Ahmed Sa'd, *Mefâtihu't-Tefsîr*, Daru't-Tedmuriyye, Riyad 2010.
- HÂZİMÎ, Aylân b. Muhammed, "el-Esvâtu'l-Arabiyye beyne Halil ve Sîbeveyh", *Buhûsü Külliyyeti'l-Lügati'l-Arabiyye*, Mekke 1984.

- HULLÎ, Hâzim Süleymân, "el-Halîl Râidu İlmî's-Savt", *Mecelletu Mecmar'l-Lüğati'l-Arabiyye bi-Dimaşk*, Şam 1993.
- İBN EBÎ DÂVÛD, Abdullah b. Süleyman (ö. 316/929) *Kitabu'l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, Leiden 1937.
- İBN HALDUN, Abdurrahman (ö. 808/1405), *Mukaddime*, Dâru'l-Kutubi'l-Lübânî, Beyrut 1960.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebibekir (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut tsz.
- İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990.
- İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdülhakim (ö. 728/1328), *Mukaddime fi usulî't-Tefsîr*, thk. Mahmud Muhammed mahmud Nassâr, Mektebetü't-Turâsî'l-İslâmî, Kahire tsz.
- İBNU'L-KIFTÎ, Ali, *İnbâhu'r-Ruvât*, nşr. M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut 1986.
- İBNU'L-YEZİDÎ, Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Yahyâ b. el-Mübârek, Tefsîru Garibi'l-Kur'an, Thk. Abdürrezzâk Huseyn, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1987.
- İBNU'N NEDİM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed, (ö. 385/995) *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan, Beyrut 1994.
- İSFAHÂNÎ, el-Hüseyn b. Muhammed er-Rağîb (ö. 502/1108), *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru Kahraman, İstanbul 1986.
- MEKKÎ b. Ebî Tâlib, Tefsîru Müşkili'l-Kur'an, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dâru'n-Nûri'l-İslâmî, Beyrût 1988.
- KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR, Ebu'l-Hasan b. Ahmed (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkерim Osman, Mektebetu Vehbe, Kahire 1996.
- KÂTİP ÇELEBÎ, Hâcî Halîfe Mustafâ b. Abdullâh, Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, Beyrût trz.
- KIRCA, Celal, Kur'an'a Yönelişler, Tuğra Neşriyat, İstanbul tsz.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir (ö. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- MAHZÛMÎ, Mehdî, *el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî A'mâluhû ve Menhecuhû*, Dâru'r-Râ'id el-Arabî, Beyrut 1986.
- MÂVERDÎ, Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Muessesetu'l-Kutubi's-Safiyye, Beyrut 1992.
- MUKÂTİL b. Süleyman (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- PAÇACI, Mehmet, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- SÎRÂFÎ, Ebû Said Hasan b. Abdullah b. Marzubân (ö. 368/979), *Ahbâru'n-Nahviyyûn el-Basriyyîn*, nşr. F. Krenkow, Beyrut 1936.
- SUBHÎ es-Salih, *Mebâhisun fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985.

- SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru ibn Kesir, Dimaşk 2006.
- *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâiha*, Mısır tsz.
- *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyînve'n-Nuhât*, nşr. M Ebu'l-Fadl, Beyrut tsz.
- ŞAFÎ, Muhammed b. İdris (ö. 204/819), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. cerir (ö. 310/922), *Camiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Sıdkı Cemil el-Attar, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- TAYYÂN, Muhammed Hassân, "İlimu'l-Esvât İnde'l-Arab", *Mecelletü Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye bi-Dimaşk*, Şam 1994.
- TAYYÂR, Musaid b. Süleyman b. Nasr, *et-Tefsîru'l-Luğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-İbni'l-Cevzi, Riyad 2000.
- TOPUZOĞLU, Tefvik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *DİA*, İstanbul 1997.
- TUNCÎ, Muhammed ve Râcî Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Ulûmi'l-Luga*, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- ÜNAL, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986.
- ÜNVER, Mustafa ve diğerleri, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir tsz.
- YAŞAR, Hüseyin, *Kur'ân'da Anlamı Kapalı Ayetler*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.
- ZENCÂNÎ, Ebû Abdillâh, *Târihu'l-Kur'ân*, Beyrut 1969.
- ZEMAŞERÎ, Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*, thk. Muhammed Mursi Amr, Daru'l-Mushaf, Kahire 1977.
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh (ö. 794/1391), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Komisyon, Beyrut 1994.
- ZUBEYDÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Tabakatü'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır 1954

Khalil b. Ahmad and Garib al-Quran

Citation / ©-Turgay, N. (2013). Khalil b. Ahmad and Garib al-Quran, Çukurova University Journal of Faculty of Divinity 13 (2), 55-79.

Abstract- Allah, sent Quran to human being for their heppiness in the world and in the second world. Allah, sent Quran to Muhammad (s.a.v.) in Arabic lenuice. Because he and his sosity were speacking this lenuiceat that time. If we want to lear Quran, we have to lear Arabic lenuice. For that, the first explanation on the Quran, was done in the lenuice. Explanation on the Quran, didn't written by sahaba and the tabiîn. After them, it was written. Khalil b. Ahmad el-Ferahidi (ö. 175/791), was an important person in that time. He was an important learned. He learned from many person and thought and wrote. He has a book "Kitâbu'l-Ayn". It is an important book. It is a dictionary and it has a many knowledge about Quran's words. Khalil b. Ahmad, wrote many words from Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) in this book.

Key words- Quran, explanation, Khalil b. Ahmad, lenuice, garib al-Quran.